

Båstad – en plats i förändring

Rapport 2019:21
Arkeologisk förundersökning

Skåne län, Skåne, Båstads kommun, Båstads socken,
fastighet Banken 1, fornlämning Båstad 24

Mats Anglert

Den uppdragsarkeologiska processen

Arkeologiska undersökningar görs i tre etapper: utredning, förundersökningar och undersökning. Processen syftar i första hand till att bevara fornlämningarna, vilket är grundtanken i kulturmiljölagen (KML). Arkeologisk utredning görs i två steg: steg 1 (AU1) innebär att tillgänglig kunskap i form av inventeringar och äldre undersökningar sammanställs och att en inventering görs i fält, i syfte att lokalisera fornlämningar. Steg 2 utgör den särskilda utredningen (AU2) där sökschaktsgrävning utförs. Om det då konstateras förekomst av dolda fornlämningar så är en arkeologisk förundersökning (FU) nästa steg i processen.

Om fornlämningen efter förundersökning bedöms vara välbevarad och ha vetenskaplig potential görs en arkeologisk undersökning. De första etapperna, arkeologisk utredning (AU) och förundersökning (FU) utgör ett beslutsunderlag till länsstyrelsen inför prövning av tillstånd till ingrepp i fornlämning i form av en arkeologisk undersökning.

Mer information om den uppdragsarkeologiska processen finns på Riksantikvarieämbetets hemsida:
(<http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/den-uppdragsarkeologiska-processen/>).

Uppdragsarkeologin regleras av 2 kap. 10–14 §§ i Kulturmiljölagen (KML) och av föreskrifter.

Båstad

– en plats i förändring

Rapport 2019:21
Arkeologisk förundersökning

Skåne län, Skåne, Båstads kommun, Båstads socken,
fastighet Banken 1, fornlämning Båstad 24

Dnr 5.1.2-00900-2018

Mats Anglert

Arkeologerna

Statens historiska museer

Arkeologerna

Statens historiska museer

Våra kontor

Linköping

Lund

Mölndal

Stockholm

Uppsala

Kontakt

010-480 80 00

info@arkeologerna.com

fornamn.efternamn@arkeologerna.com

www.arkeologerna.com

Arkeologerna

Statens historiska museer

Rapport 2019:21

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>

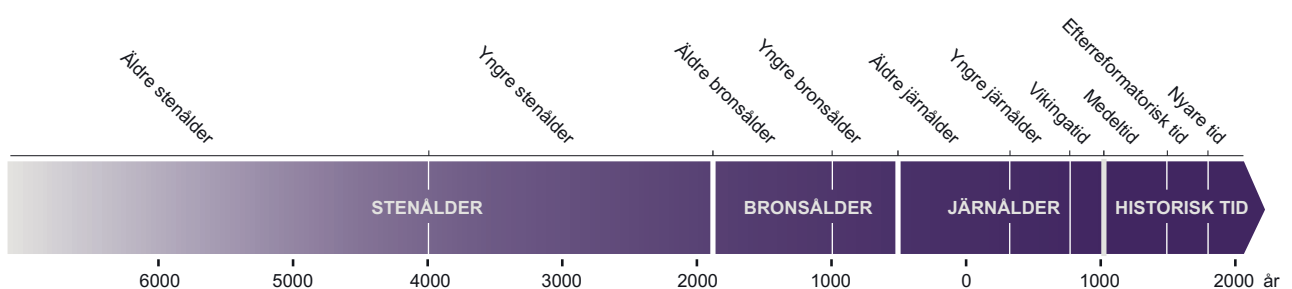
Bildredigering och layout: Åsa Östlund

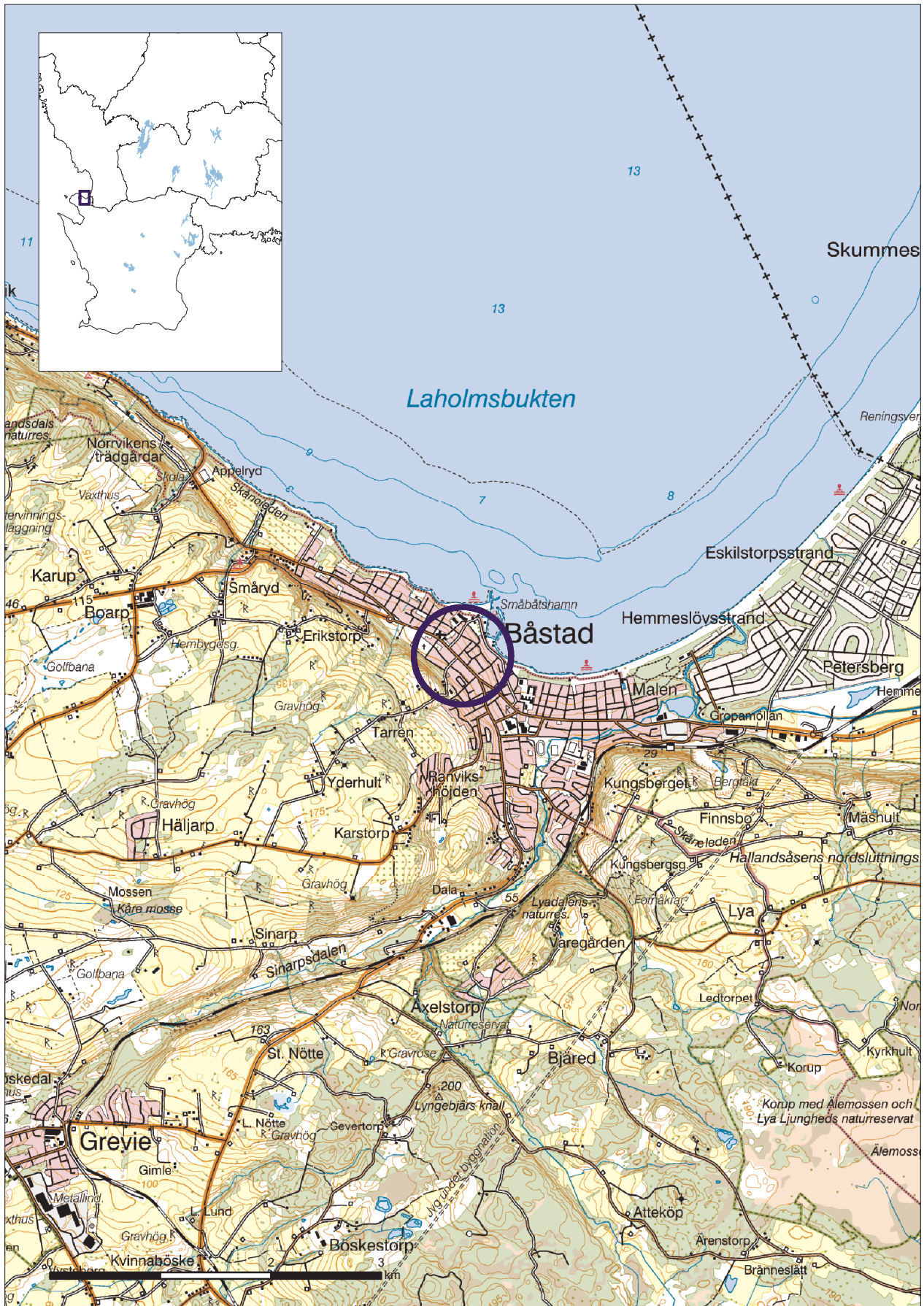
Omslag framsida: Utdrag ur Skånska rekognosceringskartan från år 1812–1820.

Tryck/utskrift: Åtta.45 Tryckeri AB, 2019

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund	5
Arkeologi i och omkring Båstad	7
Metod och genomförande	9
Resultat	9
Vetenskaplig potential	14
Referenser	14
Administrativa uppgifter	15
Figurförteckning	16

Figur 1. Läget för förundersökningen markerat på utdrag ur GSD-Terrängkartan (skala 1:50 000), och Sverigekartan.

Sammanfattning

Den arkeologiska förundersökningen har gjorts inför en planerad byggnation inom fastigheten Banken 1 i Båstad. Fastigheten kan förmodas ha varit bebyggd från senare delen av 1400-talet då Båstad blev stad och fram till idag. Båstads betydelse minskade dock och under 1600-talet skedde en markant tillbakagång. Längre fram drabbades Båstad av två mycket omfattande bränder. Vid en brand år 1742 förstördes större delen av den då befintliga bebyggelsen. Den andra omfattande branden inträffade år 1870, varvid 2/3 av bebyggelsen ödelades.

Fastighetens utnyttjande har präglats av denna föränderliga utveckling och de arkeologiska resultaten har därmed fått en diffusare karaktär. Detta har inneburit att begränsade delar av tomterna har använts för bebyggelse, medan stora delar har utnyttjats för odling och andra mer sporadiska verksamheter. Spår efter äldre bebyggelse finns, men är omrörd och blandad med den senare utvecklingen på platsen.

Inledning

Den avgränsande arkeologiska förundersökningen är föranledd av upprättande av ny detaljplan för kvarteret Banken 1, Båstad. På fastigheten planeras byggnader i 2½ plan samt underjordiskt garage. Idag är fastigheten delvis bebyggd med en före detta livsmedelsbutik med källare under en liten del av byggnaden. Fastigheten ligger vid den centrala Köpmansgatan och den korsande Pershögsgatan.

Bakgrund

Båstad ligger på Bjärehalvön längst upp i nordvästra Skåne alldeles invid gränsen mot Halland. Halvön skjuter ut i Kattegatt och omges av Laholmsbukten i norr och Skälderviken i söder. Ett mycket dominant inslag i landskapet kring Båstad utgörs av Hallandsåsen, som sluter sig kring denna plats från sydost (figur 2). Detta innebär att man landvägen lättast når Båstad från den halländska sidan. Av större betydelse för lokaliseringen har dock det kustbundna läget vid Laholmsbukten varit. Utifrån detta hade Båstad ett utmärkt läge för utskeppning av många skogsprodukter, och då inte minst ved.

Båstad omnämns första gången i de skriftliga källorna år 1450 i samband med att kungen Kristian I köpte den jord som Båstad låg på

Figur 2. Utdrag ur Skånska rekognosceringskartan från år 1812–1820.

(Dipl. Christ. I 1856:35f). Den försålda jorden hade tidigare ägts av bönder i byarna Karstorp, Erikstorp och "Sloorp" (Sinarp). Området som låg i Västra Karups socken sträckte sig mellan "Bokkeback" i väster och Hyldebäck i öster samt mellan stranden och den öster om gående "gamla gropan". Namnet Båstad är sammansatt av båt och stad i betydelsen båtställe (SOL:53), vilket också understryker platsens karaktär. Borgmästare och råd nämns år 1472, eller kanske 1462 (Rep. 1929:296), och 1514 förnyade Kristian II Båstads stadsprivilegier (Priv. 1927:44of). Stadsbilden domineras av den mäktiga Mariakyrkan som ligger i anslutning till torget. Kyrkan omtalas tidigast år 1455, då den har tolkats vara under pågående byggnation; den antas ha stått färdig cirka 1460. En byggnadshistorisk undersökning av kyrkan gjordes på 1950-talet, varvid det visade sig att kyrkan ursprungligen endast bestod av själva långhuset med förhöjt midskepp, som invändigt mätte 20×17 meter (Bohrn 1959). Omkring år 1480 har det sexslutna omgångskoret och vapenhuset tillkommit, som likt långhuset var byggt av huggen gråsten. Omkring år 1500 tillkom tornet i väster, som byggdes av tegel.

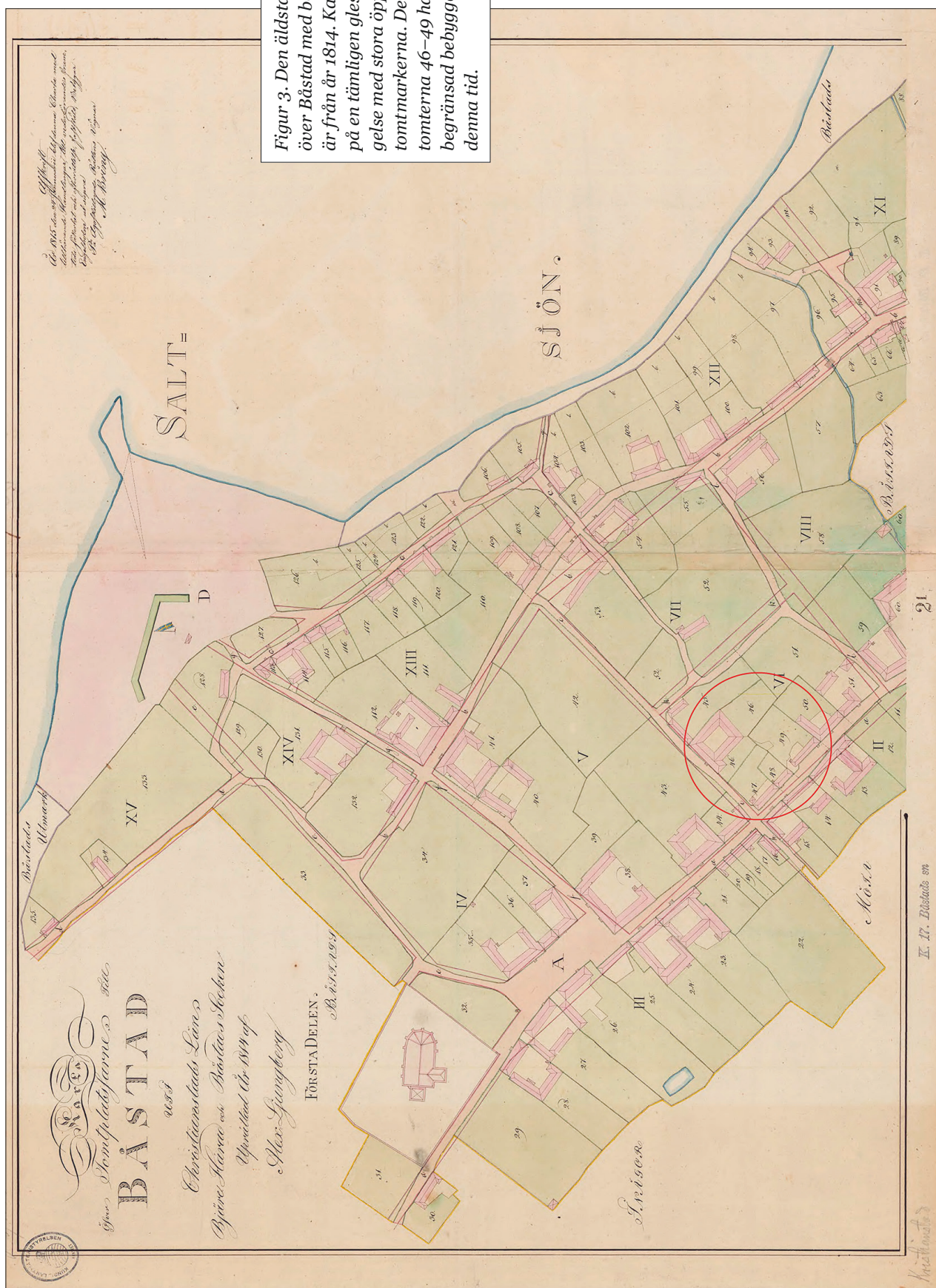
En omfattande tillgång på skog med tillhörande produktion har funnits på Hallandsås med omgivningar. Utskeppningen har gått via de närbelägna städerna. Från Båstad har exempelvis mycket timmer och ved forslats ut under 1500-talet (Anglert 1982; 2008:178). Under första halvan av 1500-talet var staden förlänad på tjänst, för att år 1549 hamna direkt under Köpenhamns slott. Med utgångspunkt i de skatter som städerna betalade har Båstad haft en betydande utskeppning i början av 1500-talet, då staden betalade nästan lika mycket i skatt som Helsingborg (Andersson 1974:292).

Båstads betydelse minskade dock och under 1600-talet skedde en markant tillbakagång. Detta ledde till att Båstad efter att Skåne blivit svenskt endast fick begränsade stadsfläcksrättigheter (Anglert 1982). Redan på 1570-talet framstår Båstad som en mindre by och socken med endast 18 tiondegivare (LSL 2:26f). Längre fram drabbades Båstad av två mycket omfattande bränder. Vid en brand år 1742 förstördes större delen av den då befintliga bebyggelsen. Den andra omfattande branden inträffade år 1870, varvid 2/3 av bebyggelsen ödelades.

Arkeologi i och omkring Båstad

Arkeologi inom fornlämning 24:1 (stadslager) har bedrivits sedan början av 1980-talet utan att några tydliga lämningar efter staden har påträffats. Tidigast noterad i Fornsök är en undersökning år 1981 (ATA, dnr 1638/81). Ett tiotal förundersökningar av mindre omfattning har gjorts fram till idag. Den mycket stora kyrkan tyder dock på en plats kopplad till tydliga ambitioner.

På Hallandsås sluttningar sydväst om dagens bebyggelse i Pershögsgatans förlängning har ett område, cirka 500×10–40 meter, med med fossil åkermark registrerats (Båstad 35:1). Ännu högre upp på åsen ligger ett antal högar (Båstad 1:1–3), samt lämningar efter ytterligare fossil åkermark (Båstad 29:1 och Båstad 31:1) samt eventuell färdväg (Båstad 30:1–2). Resterna av ett större gravfält (Båstad 19:1) finns registrerat vid Malen öster om Båstad där Örebäcken, som rinner upp i Sinarpsdalen, och Stensån rinner samman vid kusten.

Metod och genomförande

Den avgränsande arkeologiska förundersökningen tog utgångspunkt i tillgängligheten inom fastigheten idag samt tomtkartan över Båstad från år 1814 med regleringsförslag från 1815 (LSA K17-2:1). En jämförelse med dagens gatunät visar dock att det troligtvis inte har gjorts någon reglering av gatunätet i området. Dagens fastighet Banken 1 omfattade då tomterna 46–49. Vid den avgränsande arkeologiska förundersökningen var stora delar av tomt 46 och den östra delen av tomt 49 tillgänglig. År 1814 ägdes tomt 46 av skepparen N. Petterssons arvingar och tomt 49 av skepparen Joh. Johansson. På tomterna 47, 48 och stora delar av tomt 49 stod vid undersökningstillfället fortfarande en större affärsbyggnad kvar, troligen byggd på 1970-talet.

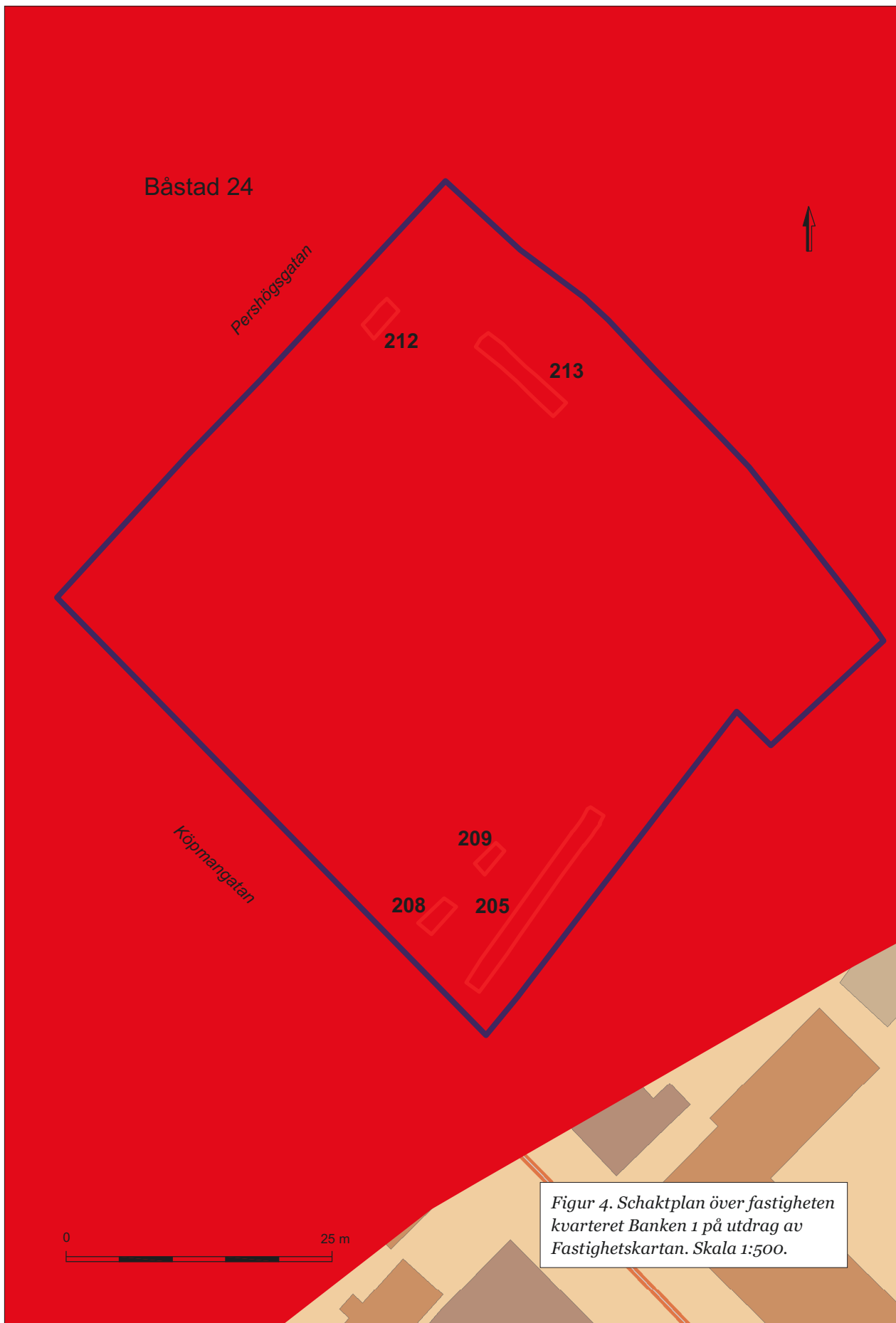
Som fornlämning framstår Båstad som tämligen komplex genom platsens föränderlighet mellan utskeppningshamn, fiskeläge, stad, stadsfläck och by. Flera av senmedeltidens städer i Skåneland förblev små och obetydliga och förlorade ofta sina stadsrättigheter tämligen snart. Detta kan tolkas som att platsernas urbanitet har varit svag. Urbanitet förknippas med inflyttning och ett speciell levnadssätt. Dessa incitament har saknats i Båstad med flera andra små städer under perioden. Utfärdandet av stadsprivilegier var framför allt ett sätt att kontrollera utskeppningen och trygga försörjningen för rikets maktstrukturer.

Den avgränsande arkeologiska förundersökningen utfördes som en sökschaktning med grävmaskin inom de tillgängliga ytorna i anslutning till de delar som varit bebyggda i början av 1800-talet. Sökschaktningen i området gjordes inom delar av tomterna 46 och 49 på kartan från början av 1800-talet. Schaktningen försvårades av asfalt ovan tjocka, mycket kompakta, bärlager, samt tjäle i marken.

Inmätningar gjordes med Aldus GPS, varvid all mätdata lagrades direkt i dokumentationsdatabasen Intrasis.

Resultat

Studier av den äldsta kartan över Båstad med bebyggelse är från år 1814 visade på en spridd bebyggelse (figur 3). Inom kvarteret Banken har det legat en bebyggelse längs med Köpmansgatan (tomter 47–49) och längre ned för Pershögsgatan har det legat en fyrlängad gård (tomt 46). I den södra delen av undersökningsområdet har det legat en byggnadslänga ut mot Köpmansgatan (tomt 49), sydost om den kvarstående affärslokalen. På en stadsplan från 1908 över Båstads köping är både tomtindelning och bebyggelse förändrad (referens och ursprung till kartan saknas, se <https://www.bastadmalen.se/>). Möjligen är detta en följd av branden år 1870. De fyra tomterna har blivit två. Båda sträcker sig från Köpmansgatan och in i kvarteret. Den äldre tomten 49 sträcker sig längre in i kvarteret och är obebyggd. Tomten i hörnet Köpmansgatan och Pershögsgatan har troligen varit huvudbyggnaden mot Köpmansgatan och två parallella längor in i kvarteret varav den ena längre byggnaden ligger längs med Pershögsgatan. Samtliga förefaller ha varit stenbyggnader. Situationen förefaller vara likartad år 1968/69 utifrån den ekonomiska kartan från denna tid. Gårdslängorna kan dock ha förändrats; längan i sydost tycks ha ersatts av två mindre byggnader.

Figur 5. Schakt 205 löpte genom tomt 49. Närmast planket har den äldre Köpmansgatan sträckt sig. En trolig husvägg av byggnaden mot gatan indikeras av en bevarad syllsten (vid spaden). Hitom syllstenen kom ett fyndförande kulturlager (206 och 210). Foto från nordost: Jane Jansen.

Den avgränsande arkeologiska förundersökningen innebar att ett längre schakt (205) togs upp med grävmaskin inom tomten 49 på kartan från 1814 (figur 4). Moränen som bestod av grusig sand kom på ett djup av 0,60 meter. Ett odlingslager med mycket rötter (små) kom överst i schaktet och fortsatte även längre in på tomten. Lagret som var mycket humöst var cirka 0,35 meter tjockt.

Vid cirka sex meter från gatan framkom ett kulturlager under odlingslagret. Lagret var ett cirka 0,25 meter tjockt lager och bestod av en gråbrun humös finsand med många små stenar samt mycket kalkbruksprickar och lite tegel (206, figur 5). I lagrets yta plockades en del keramik, fajans, porslin, glas och skaft av kritpipa samt djurben och järn. Fynden kan övergripande dateras till tidigmodern/modern tid (210). En möjlig syllsten framkom i begränsningen av lagret i sydväst mot Köpmansgatan (figur 6). Längre in på tomten minskade fynden och andra kulturindikatorer upphörde och allra längst in var odlingslagret/matjorden avsevärt tjockare, cirka 0,7 meter. I den sterila gulbruna sanden påträffades längst in i schaktet en nedgrävning (222) med en mörkt gråbrun, humös och grusig finsand. Nedgrävningen hade ett djup av cirka 0,35 meter och innehöll träkol.

Figur 6. I anslutning till den förmodade syllstenen kom en del keramik. Foto från nordväst: Jane Jansen.

Figur 7. Profil i schakt 212 ut mot Pershögsgatan. Raseringslager under kraftiga bärlager. Foto från sydost: Mats Anglert.

Två mindre schakt (208 och 209) togs även upp närmre den kvarstående affärsbyggnaden. Båda schakten var omgrävda i samband med uppförandet av byggnaden.

Utmed Pershögsgatan grävdes med maskin ett mindre schakt (212) inom gårdslängan närmast gatan av den fyrlängade gården på kartan från 1814 (figur 3 och 4). Under asfalt, 0,05 meter tjock, kom ett kraftigt bärlager med mycket sten med en tjocklek av 0,5 meter. Under detta kom ett raseringslager, i en mindre svacka, bestående av sten, tegel, kalkbruk, lera, aska och träkol, tjärpapp och torkad växtlighet (figur 7). I botten kom en ljusbeige silt, troligtvis naturlig. Raseringslagret kan mycket väl vara ett resultat av den senaste planeringen av fastigheten i samband med tillkomsten av affärsbyggnaden samt tillhörande parkeringsplats.

Något längre in i kvarteret från Pershögsgatan grävdes ytterligare ett schakt (213) inom samma fyrlängade gård. Det översta lagret i schaktet bestod av ca 0,03 meter asfalt och cirka 0,65 meter bärlager. I schaktet framkom en syllstensrad i den nordvästra delen, samt resterna av en kullerstenslagd yta, troligtvis en gårdsplan. Raseringslager förekom spritt i schaktet, med förekomst av tegel, sten, kalkbruk och träkol (figur 8). Raseringslagret innehöll bl.a. en bit av ett Höganäs dräneringsrör vilket innebär att även här har den senaste planeringen, efter år 1969, av fastigheten haft en negativ inverkan på de äldre lämningarna. Spåren efter byggnaderna var kraftigt fragmenterade.

Figur 8. Raseringslagret i botten av schakt 213 var kraftigt omrört och blandat.
Foto från sydväst: Mats Anglert.

Vetenskaplig potential

Karaktären på Båstad som plats över tid tycks ha påverkat de arkeologiska förutsättningarna. Lämningarna efter människorna och deras bebyggelse har av olika anledningar fragmenterats. Ett tydligt kungligt initiativ utifrån egna behov har skapat en stad med ett begränsat innehåll. Båstad har i första hand tillkommit som hamn, vilket understryks av namnet på platsen, för att framför allt förse Köpenhamn med ved och tegel. Detta tycks inte ha givit förutsättningar för framväxten av ett stadsliv. Den stora kyrkan har förmodligen utgjort ett emblematiskt uttryck och knappast anpassad befolkningen, men kan ses som en tydlig ambition för platsen. Som stad varade inte heller Båstad särskilt länge. Föränderligheten och den löst grupperade bebyggelsen har inte skapat några tjocka kulturlager, och odling på de obebyggda tomterna har varit viktig. I området kring Båstad har förutsättningarna för jordbruk varit begränsade.

I gränsbygderna mellan Danmark och Sverige utvecklades ett nätverkstänkande kopplat till produktionen av varor från denna skogsbygd. Det handlade framför allt om skogliga produkter och järn. Städerna eller utskeppningsplatserna längs kusterna under 1400- och 1500-talet blev små och obetydliga och skapades i ett utbrett samspel med det omgivande produktionslandskapet. En funktion som försvann under 1600-talet.

Tillsammans med övrig stadsbildning/urbanisering under senare medeltid och tidigmodern tid i gränsområdet mellan Danmark och Sverige besitter Båstad en vetenskaplig potential. Det handlar bland annat om föränderlighet i relation till andra platser och landskap vad gäller centralitet och annan betydelse (Anglert 2006; Rosén 2013). För Båstad rör det sig om en omvandling från landningsplats till stad, till stadsfläck, till fiskeläge, till turistort m.m.

Referenser

- Andersson, I. 1974. Skånes historia, Senmedeltiden. Stockholm.
- Anglert, M. 1982. Båstad Medeltidsstaden 41, Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- 2006. Centraliteten och dess platser. I: Ersgård, L. (red.) Det förflutna är att räkna med: en vetenskaplig programskrift från UV. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
 - 2008. Landskapets urbanitet. I: Anglert, M. (red.) Landskap bortom traditionen. Historisk arkeologi i nordvästra Skåne. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
 - 2009. Landskapets mångfald. Regional variation i Skåne ca 1400–1700. I: Mogren, M. m.fl. (red.) Triangulering: Historisk arkeologi vidgar fälten. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund.
- Bohrn, E. 1959. Mariakyrkan i Båstad, Bjärebygden 1959. Båstad.
- Dipl. Christ. I = Diplomatarium Christiern I utgiven av C.F. Wegener. Kjøbenhavn 1856.
- LSL = Lunds stifts landebok, andra delen utg. Av K.G. Ljunggren & B. Ejder. Skånsk senmedeltid och renässans 5. Lund/Köpenhamn.
- Priv. = Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer utgiven av N. Herlitz. Stockholm 1927.

- Rep. = Repertorium Diplomatum Regni Danici Mediaevalis 2 række bd 2 utgiven av W. Christensen, Kjøbenhavn 1929.
- Rosén, C. 2013. Småstäders urbanitet. Materiell kultur och urban identitet i västsvenska småstäder ca 1640–ca 1750. I: Ersgård, L. (red.) Visioner och verklighet – arkeologiska texter om den tidigmoderna staden. Göteborgs universitet: Institutionen för historiska studier.
- SOL = Wahlberg, M. (red.) Svenskt ortnamnslexikon 2003. Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI). Uppsala.

Administrativa uppgifter

SHMs dnr: 5.1.2-00900-2018.
Länsstyrelsens dnr: 431-23980-2018.
SHMs projektnr: 740614053.
Intrasisprojekt: A2018_165.
Undersökningstid: 27–28 november 2018.
Projektgrupp: Mats Anglert och Jane Jansen.
Underkonsulter: Sydschakt AB, Lambertssons.
Exploateringsyta: 3090 kvadratmeter, varav 1030 kvadratmeter var stående byggnad.
Undersökt yta: 63 kvadratmeter/40 löpmeter.
Läge: Fastighetskartan, blad Storruta 4C.
Koordinatsystem: Sweref 99 TM.
Höjdsystem: Rikets, RH 2000.
Dokumentationshandlingar: Analoga dokumentationshandlingar förvaras i Statens historiska museers arkiv (SHM), Stockholm.
Digitala dokumentationshandlingar lagras tillsammans med Intrasisdatabasen.

Figurförteckning

Figurer

1. Läget för förundersökningen markerat på utdrag ur GSD-Terrängkartan (skala 1:50 000), och Sverigekartan. _____ 4
2. Utdrag ur Skånska rekognosceringskartan från år 1812–1820. _____ 6
3. Den äldsta kartan över Båstad med bebyggelse är från år 1814. Kartan visar på en tämligen gles bebyggelse med stora öppna ytor i tomtmarkerna. De aktuella tomterna 46–49 hade en begränsad bebyggelse vid denna tid. _____ 8
4. Schaktplan över fastigheten kvarteret Banken 1 på utdrag av Fastighetskartan. Skala 1:500. _____ 10
5. Schakt 205 löpte genom tomt 49. Närmast planket har den äldre Köpmansgatan sträckt sig. En trolig husvägg av byggnaden mot gatan indikeras av en bevarad syllsten (vid spaden). Hitom syllstenen kom ett fyndförande kulturlager (206 och 210). Foto _____ 11
6. I anslutning till den förmodade syllstenen kom en del keramik. Foto från nordväst: Jane Jansen. _____ 12
7. Profil i schakt 212 ut mot Pershögsgatan. Raseringslager under kraftiga bärlager. Foto _____ 12
8. Raseringslagret i botten av schakt 213 var kraftigt omrört och blandat. Foto ____ 13

Båstad – en plats i förändring

Den avgränsande arkeologiska förundersökningen gjordes av Arkeologerna, Statens historiska museer, inför en planerad byggnation inom fastigheten Banken 1 i Båstad. Fastigheten kan förmodas ha varit bebyggd från senare delen av 1400-talet då Båstad blev stad och fram till idag. Båstads betydelse minskade dock och under 1600-talet skedde en markant tillbakagång. Längre fram drabbades Båstad av två mycket omfattande bränder.

Fastighetens utnyttjande har präglats av denna föränderliga utveckling och de arkeologiska resultaten har därmed fått en diffusare karaktär. Det har inneburit att begränsade delar av tomterna har använts för bebyggelse, medan stora delar har utnyttjats för odling och andra mer sporadiska verksamheter. Spår efter äldre bebyggelse finns, men är omrörd och blandad med den senare utvecklingen på platsen. Fynden bestod av keramik, fajans, porslin, glas och skaft av kritpipa samt djurben och järn. Dessa sparades inte.

Arkeologerna

Statens historiska museer